

Relatorio

DIVERSIDADE CULTURAL E CIDADANÍA, ENTRE GOBERNO E GOBERNANZA*

Divina Frau-Meigs

Université de la Sorbonne Nouvelle-Paris 3

* Unha primeira versión deste texto foi publicada no portal de comunicación da Universitat Autònoma de Barcelona, en 2008

A diversidade cultural é un tema predilecto para comprobar as novas formas de análise da democracia, da cidadanía e da evolución da esfera pública mundial. A súa conexión coa evolución da globalización e das novas sociedades do coñecemento precisa unha renovación dos puntos de vista analíticos. Os retos non son só a significación da soberanía do Estado ou das formas do poder nacional, senón a creación dunha cidadanía «de follado», unha construción fráxil e, xa que logo, coherente, composta de fidelidades múltiples e consensos temporais, que lle permiten ao individuo sentirse ben no proceso de sedimentación da súa situación local, nacional e internacional. Isto esixe novos modos de pensar a perspectiva transnacional, «cosmopolia», como di Ulrich Beck, que permitan ver o campo en toda a súa magnitude, cos novos actores implicados, as novas redes de comunicación social e as estratexias políticas que se forman fóra das fronteiras estatais tradicionais e tamén dentro delas, como no caso de Galicia.

Este exame é útil para comprobar como se reorganizan as sedes do poder neste século XXI e as formas de dominación e de resistencia que aparecen cos fluxos globalizadores e coas batallas polo control dos medios globais. Por iso é importante analizar o comportamento da cidadanía e a diversidade cultural desde o punto de vista dunha experiencia real e localizada, que foron para min as discusións que aconteceron no Cumio Mundial sobre a Sociedade da Información (CMSI) e durante a elaboración da Convención sobre «a protección e a promoción da diversidade das expresións culturais». Todo isto foi un proceso que se desenvolveu durante uns cantos anos –comezou en 2001 e culminou en 2005–, coa axenda de Tunes e a finalización da Convención –o tratado foi ratificado en 2007.

Eu participei activamente como unha das coordinadoras da sociedade civil (CMSI) e representante de AIECS/IAMCR (Convención). Pero tamén me decatei de que estes debates abstractos tiñan unha resonancia local moi forte, polo que foron quizais máis útiles do previsto. A utilización local e cidadá dos

textos da CMSI e da Convención coido que foi unha das leccións que quedará destes longos procesos, polos seus efectos secundarios e, xa que logo, fortes. A cidadanía constitúese a partir de prácticas políticas e económicas conectadas aos discursos que as conforman, como xa dicía Michel Foucault. É moi importante analizar os mecanismos de creación e estruturación porque os primeiros modelos serven moitas veces de paradigmas prescritivos, senón definitivos.

O MARCO TEÓRICO E HISTÓRICO

Para pensar a diversidade cultural e a súa relación coas novas formas de cidadanía, cómpre valorizar unha perspectiva sociocognitiva, que busca a boa escala de benestar cidadán e dotarse dun marco teórico cosmopolita, que se enfoca sobre a idea de «interface» mediática como construción dunha cultura de confianza e de reciprocidade pola correulación ou gobernanza.

A perspectiva sociocognitiva

A perspectiva sociocognitiva implica incorporar novas teorizacións bioculturais da construción identitaria, evitando os paradigmas clásicos da economía liberal e a súa nova forma de «capitalismo cognitivo» ou de «darwinismo social». A idea básica consiste en fixar un modelo de difusión das ideas sobre a transmisión polas redes neuronais. Os cognitivistas establecen un paralelismo entre a reprodución social das culturas e a reprodución biolóxica das nosas células. Eu pretendo engadir o paradigma da comunicación polos medios nesta ecuación, coa idea de que os medios son construcións para a internalización e a externalización dos nosos procesos neuronais, que nos permiten unha interacción co medio natural e tamén evolucionar con el. Na miña opinión, hai como unha especie de homeostase entre o cerebro e os medios, e sería un erro non ter isto en conta, cando un anda á procura de entender a significación desta mutación que estamos a vivir.

Desde esta perspectiva, existen varios conceptos útiles para entender a diversidade cultural e os seus retos para a cidadanía, especialmente no tocante á igualdade e á participación. Estes conceptos son: que o benestar ten que colocarse na

boa escala de interacción social, que a plasticidade do cerebro é semellante á dos procesos mediáticos, que os bens relacionais e os bens da experiencia outorgan máis capital social e cultural que os comerciais. Os bens relacionais, segundo Uhlaner, son os que crean relacións interpersoais, son bens comúns e públicos que se forman á marxe de contratos, por accións coordinadas de varios individuos enfocados nun proxecto común. Valoran a interacción, a reciprocidade, a conexión íntima e a atención aos outros. Neste sentido, aféctanlle ao benestar do individuo, ao seu «empowerment», é dicir, á súa capacidade de autonomía e responsabilidade. Os bens da experiencia, segundo Pasquale, son un pouco diferentes, pois están máis relacionados co consumo: son bens que precisan ser comprobados antes de compralos, e que por iso desenvolven estratexias parecidas ás dos bens relacionais.

As estratexias cognitivas asociadas tanto aos bens relacionais como aos bens da experiencia son interesantes porque moitas delas dependen dos medios, especialmente das novas redes de comunicación: *browsing, previewing, testing, sampling, mixing e remixing, peer-to-peer chatting, reputation checking, ranking...* Pódense transformar todas en accións cidadás para saber que é o que fan os informadores, os políticos e os operadores dos medios. Pódense utilizar como unha *checklist* para ver como funciona a interface mediática, aplicada a retos de comunicación social.

Tomar estes bens en conta apartaríanos da única vía de análise dos bens e servizos de consumo tradicionais, co risco, denunciado por Schiller, de que todas as interaccións humanas existan sobre a base dun servizo pagado, «on a pay-for basis». A visión mercantil e consumista refírese a unha idea do carácter humano pasada, do século XVII, que é moi pesimista. A visión sociocognitiva resulta máis optimista sobre a natureza humana, observada desde un punto de vista máis social, con interese en prácticas cooperativas, en intelixencias distribuídas, en intercambios sociais, non só financeiros ou de consumo individual. Os bens relacionais e os da experiencia poden dar unha idea das expectativas da diversidade e dunha cidadanía complexa, que se preocupa de bens comúns, de «creative commons», de «open source», no canto dun único modelo comercial do «information provider» que domina nas redes dixitais. Desde esta perspectiva, cómpre desconfiar de que os bens culturais non se convertan en bens de consumo, baixo a promoción da diversidade cultural.

A perspectiva cosmopolita

O enfoque sobre unha investigación sociolóxica nacional xa non é suficiente para o estudo da cidadanía de hoxe e para imaxinar a de mañá. De manterse, contribúe a amparar a dominación do Estado mentres, en realidade, o Estado é só un elemento dun movemento producido fóra do propio Estado na globalización. O enfoque macropolítico ou «cosmopolita» é necesario para abandonar a perspectiva lineal e entrar na perspectiva reticular e multipolar da cidadanía das redes. Se os actores políticos non o fan, é a tarefa dos investigadores o intentalo. E o papel dos investigadores cambiou, pois hai tres posturas posibles para eles, tres figuras coas que se poden identificar: o intelectual, o experto e o activista –por iso estou involucrada en CMSI e a Convención.

Este triplo papel permite achegarse ao carácter multiperspectivo que está a adoptar a diversidade cultural desde a súa incrustación na globalización, entendida como un proceso de desprazamento do poder político e o económico desde o goberno estatal a outras instancias. Coa globalización, hai un proceso trastornado de dispersión da toma de decisións a todos os niveis. Xorden novos modos de control social transnacionais que compiten pola autoridade cos modos nacionais. Estes novos modos de control operan desde unha multitude de instancias, algunhas delas gobernamentais –como a UNESCO ou outras OIG–, outras non –como as ONG. As relacións entre elas son asimétricas, porque a sociedade das redes non impide a existencia de desigualdades políticas, di Manuel Castells. Non todas as minorías son iguais entre elas, digo eu. Hainas que son quen de atopar un soporte económico e incrementar os seus recursos humanos e culturais, pero tamén existen outras que sofren a situación asimétrica... Depende moito das respostas ás mensaxes transmitidas polos instrumentos da homologación global –medios, fluxos financeiros... As respostas a estes instrumentos son moi distintas segundo o lugar, e son tributarias do marco sociocognitivo cultural local. Para Appadurai, e tamén para min, é esencial prestarlles atención aos procesos de apropiación e asimilación por parte do individuo que acaba incorporando aquelas mensaxes desde un substrato cultural local previo. Galicia e o seu Consello da Cultura son un bo exemplo.

Este proceso implica unha hibridación, que para min é unha aculturación, é dicir, un primeiro nivel de imposición de mensaxes de homologación que pro-

duce unha reacción local, ben de aceptación, ben de resistencia, pero que xa non deixa o substrato cultural previo intacto. Esta aculturación pode causar un sentimento de perda da identidade e de erosión de valores, segundo autores como Schiller ou Mattelart. Pero hai outros que pensan que o individuo é quen de producir estratexias de individualización. Para Lull, a hibridación pode ser a ocasión de comprobar novas formas culturais creativas, de explorar tendencias propias ao «cultural entrepreneurship», como se nota en espazos virtuais como Second Life ou Facebook. Novas formas de resistencia son posibles, nas que se pode situar a loita pola diversidade cultural e a creación desta diversidade como un dereito humano. E estes intereses non se desenvolven independentemente da colectividade, pois as culturas dos individuos tamén inflúen sobre as súas accións e creacións, neste proceso de «aculturación situada», como eu o chamo, para ter en conta a forza do lugar.

Daquela, podemos falar dunha diversidade cultural na que os individuos actúan con varios niveis de conciencia, motivación e consenso. Beck fai referencia a unha colectividade paradoxal de «reciprocal individualization» para describir as novas transicións sociais e culturais. Barry Wellman fala de «personal communities» e James Lull de «personal supercultures» ou «personal cultural programming». Esta descrición de contrarios reunidos e reconciliados é o que parece asemellarse máis á definición actual da cultura –un entre dous da Cultura cun gran “C” e cun pequeno “c”, que implica tamén unha cidadanía do entre dous, cun gran “C” e un pequeno “c”.

As estratexias cosmopolitas para construír a confianza

A perspectiva cosmopolita tamén implica ter en conta a dimensión colectiva e non só individual da cidadanía nestes procesos. A negociación da diversidade cultural no eido político global non se pode concibir sen analizar as nocións de compatibilidade e de confianza para xestionar os conflitos que poden ocorrer –especialmente no tocante á inclusión ou exclusión dos outros–, como nota Festenstein.

Os mecanismos para establecer a confianza son esenciais para a cidadanía. A opacidade do Estado pode ser un atranco para o individuo que non se fía de institucións anónimas, distanciadas ou opresivas. Tamén pode ser percibido o Esta-

do como un intruso nas consciencias de individuos cuxas culturas son alleas ou incompatibles coa visión dominante. A única solución é minimizar o dominio de intervención do Estado, e por iso se fala tanto de «autorregulación», como se fose unha panacea.

Pero a autorregulación, segundo Festenstein, xera problemas relacionados coa construción da confianza. Os poderes de autogoberno dado a asociacións fundamentadas sobre valores morais ou comerciais fan rexurdir os problemas que os mecanismos liberais de responsabilidade social trataron de solucionar, como o risco de arbitrariedade, de goberno tiránico, particularmente sobre os disidentes e as minorías. Tampouco son moi transparentes os mecanismos que xustifican as accións deste tipo de asociacións, especialmente para resolver as disputas.

Outra solución é utilizar os medios para establecer a deliberación pública –a «publicidade» da que fala Habermas–, especialmente cando os estándares comúns son difíciles de determinar. Este proceso de deliberación tamén implica a necesidade dun compromiso coa idea de reciprocidade, pois só se pode asumir unha serie de sacrificios de parte de varios actores se se acepta a idea de que outros actores os farán tamén cando lles chegue o momento –que é unha temporalidade fráxil e condicional.

Os medios, mesmo os de distracción, tamén permiten utilizar a cultura como un instrumento para crear confianza, é dicir, diminuír a opacidade con prácticas semióticas. O intercambio das informacións, dos símbolos, dos ritos e das narrativas permite facer prediccións sobre a maneira de actuar e de comportarse un grupo. A familiaridade con esta dimensión mediática e semiótica pode crear relacións de confianza, porque a opacidade diminúe e as posibilidades de reciprocidade e complementariedade poden ser simuladas e preparadas.

Pero non se pode reducir a confianza aos aspectos culturais, nin tampouco aos mediáticos, pois son vulnerables ao monopolio, ao control político e financeiro, etc. Xa que logo, cómpre mirar as institucións e as políticas de creación dunha cidadanía diferenciada nun marco cosmopolita, para ver como se poden curar as feridas causadas na confianza.

Moitas veces estas políticas non tratan tanto de construír a confianza como de reducir a sospeita. Hai catro estratexias ou modelos principais para reducir esta sospeita, segundo Festenstein. Utilizo os seus modelos á miña maneira, pois

establecen un panorama en que os cidadáns poden colocarse segundo a súa situación local, entre as varias opcións de autorregulación, regulación e correulación, para establecer as novas formas da gobernanza mundial e da atinente á cidadanía, alén da tradicional visión do goberno por un Estado-Nación.

Establecer a autodeterminación dos grupos (federalismo)

Pretende manter a paz entre grupos. Consiste en debuxar outra vez as fronteiras das comunidades políticas nun Estado multinacional. A decisión democrática xa se comparte con máis grupos, o que crea maior confianza. Pero requírese unha división dos poderes bastante estable entre o centro e as entidades federadas. Esta solución non funciona ben cando os grupos étnicos, culturais ou lingüísticos están moi espallados sobre o territorio —como os xitanos na Europa Central. Os medios de comunicación poden crear unha cidadanía de culturas compartidas se non comúns, pois poden existir medios comunitarios e minoritarios.

Crear mecanismos de gobernanza conxunta («joint governance model»)

Consiste en darlle a xestión de certas dimensións culturais a un grupo específico, que as reclama, como no caso das políticas lingüísticas. Ten a vantaxe de que lle permite á minoría manter e promover o seu estilo de vida, mentres que protexe os membros máis vulnerables da tiranía local destas concesións. Neste modelo, nin o individuo nin o Estado teñen a autoridade exclusiva sobre o aspecto contestado da identidade. É unha interacción coordinada entre varios niveis de autoridade, na que o Estado reserva para si certa capacidade de negociación —«bargaining». Os medios poden existir para cada grupo, se teñen bastante soporte financeiro para mantelos, e poden mostrar que a cidadanía é unha identidade dinámica e transformadora.

Promover a representación de varios grupos nos ámbitos públicos («consociationalismo»)

Trata de evitar o risco de excluír as minorías. Consiste en compartir o poder entre as elites e os líderes de varios grupos. Os mecanismos son os da representación proporcional dos grupos en entidades que se ocupan da lei, do eido xudicial e

doutros aspectos públicos. A igualdade entre os grupos heteroxéneos queda garantida polos dereitos de veto das minorías, por exemplo. Son mecanismos de consenso para que as decisións sexan tomadas en conxunto, segundo Arend Lijphart. A responsabilidade social destas entidades aumenta coa incorporación de minorías entre os seus membros. É unha función simbólica, que pode armar a confianza. Proporciona un sentido de inclusión e tamén unha posibilidade de «monitoring» que lle outorga poder á minoría. Os medios son importantes para compartir a información antes de decidir e establecer o consenso entre varios grupos de cidadáns arredor dun proxecto específico.

Crear relacións de dependencia entre os grupos (cohabitación)

Consiste en crear mecanismos electorais para que os políticos poidan ir na procura das voces dos electores noutros grupos que non sexan os seus. É un mecanismo oposto ao do «consociationalismo», que obriga a unha representación transversal, unha mobilización que lles esixe aos políticos explorar compromisos e solucións de colaboración. Este mecanismo permite unha maior flexibilidade identitaria, pero pode ser problemático, porque moitas veces leva a unha radicalización das posicións dos grupos e á creación de partidos extremistas cuxa misión é preservar os valores morais ou políticos tradicionais. Os medios de comunicación poden contribuír a esta radicalización.

Nestas formas de exploración de como se pode compartir o poder entre as elites e os líderes de varios grupos para establecer unha cidadanía diferenciada, «de follado», cómpre ter en conta tanto as estruturas como as actividades autónomas dos diversos actores. Trátase de analizar un proceso multipolar, non unha situación fixa e bipolar. Tamén hai que integrar a noción de que a cidadanía, como a identidade, son dinámicas, e que se seguen a establecer novas conexións e comunidades culturais. Complexidade, heteroxeneidade, complementariedade e hibridación son conceptos clave, de orixe sociocognitivista, para explorar esta cidadanía «de follado» e evitar a exclusión das minorías e dos máis pobres.

OS ACTORES EN PRESENZA NA DIVERSIDADE CULTURAL: CARA AO «CONSOCIATIONALISMO»?

Desde este marco teórico multidisciplinar e transnacional, podemos ver como os actores interpretaron estas nocións, no Cumio sobre a Sociedade da Información e nas discusións verbo do Tratado sobre a Diversidade Cultural. Insistirei sobre a corregulación no marco do que se parece ao modelo de «consociationalismo», centrándome no papel da sociedade civil como representante dunha cidadanía global.

Este é un proceso de gobernación, como unha forma de corregulación, coa participación de varios grupos, en retrucantes multiactores. Parte da idea de que a autorregulación, considerada só como unha autoxestión onde un grupo dominante é xuíz e parte, non é unha boa solución; tamén ten en conta que a regulación imposta polo Estado non funciona e non chega a establecer a confianza, porque non está próxima á cidadanía. O enfoque sobre a autonomía do individuo non é xusto nin resulta crible porque non ten control sobre as estruturas e as institucións que o dominan, polo que cómpre forxar unha ética razoable para manexar as dimensións colectivas.

A gobernanza de corregulación

É unha interacción coordinada entre diversos niveis de autoridade, a de varios actores reunidos para discutir verbo dun proxecto específico. Se falla o proceso, a autoridade do Estado volve intervir –«bargaining». Cómpre establecer unha confianza entre os actores e manter a representatividade, a responsabilidade e a transparencia. Funciona coa organización de lugares e espazos de encontro, reais e virtuais, como os foros ou as plataformas de retrucantes multiactores. Resulta en recomendacións, cartas de ética, códigos, directivas. Non resulta en leis ou sancións senón en mecanismos de resolución de conflitos e disputas.

No tocante á diversidade cultural, este mecanismo nótese nas discusións da CMSI como nas da Convención. As dúas finalizaron con recomendacións e directivas. O tratado, a versión legal da Convención, non inclúe sancións. Os instrumentos son acumulativos, con toda unha chea de ferramentas adicionais, como a carta para a preservación do patrimonio dixital, a carta para a promo-

ción do multilingüismo no ciberespazo, etc. Tamén se creou unha Alianza Global para a diversidade cultural, que é unha plataforma de multiactores. Emerxeron novas nocións, como as de industrias creativas e de cidades creativas, para ter en conta os bens relacionais e os procesos de «reciprocal individualization», de «personal communities» ou de «personal supercultures».

O mecanismo da gobernación implica a exposición das estratexias dos diversos actores, que teñen que explicar claramente as súas posicións. Estas estratexias mostran que cada actor queda coa súa misión previa, aínda que adquira algúns compromisos, ao verse as complementariedades posibles. Os Estados dan a batalla nas OIG, os Organismos Intergubernamentais que foron creando, como a UIT (Unión Internacional das Telecomunicacións). ICANN ten que vixiar o que acontece no Foro da Gobernanza de Internet, a OMPI debe modificar a súa axenda segundo as discusións que acontecen na UNESCO, etc.

As empresas e os operadores privados tamén se mobilizan en dúas fronte: por unha banda, intentan radicalizar e custodiar o sistema de propiedade intelectual, e, pola outra, integran progresivamente a diversidade cultural nas súas políticas de expansión. A OMPI ten agora unha división de industrias creativas na súa sección de empresas de pequeno e medio tamaño. Está a elaborar tamén unha «axenda de desenvolvemento» con proxecto de tratado para o acceso ao coñecemento: a idea é prestarlles máis atención aos dereitos dos usuarios e máis interese aos medios de servizo público –por iniciativa do Brasil e co apoio de moitos países de América Latina. Nos seus propios departamentos, grandes empresas multinacionais como Vivendi crearon células de observación da diversidade cultural e do desenvolvemento sostible, e contribuíron a formar plataformas como as da Alianza Global. Así é como toma raíces a idea da responsabilidade social das empresas, que só poderá establecer máis confianza por parte dos usuarios. Os movementos destes actores, a súa codependencia, as súas lóxicas antagonistas e adaptativas a un tempo, ilustran os procesos de plasticidade cognitiva.

Sociedade civil e cidadanía: cara a unha esfera pública internacional tripartita?

Pero o actor máis interesante desde o punto de vista da cidadanía é a sociedade civil, cuxa emerxencia histórica internacional pode notarse nos dous lugares das

negociacións internacionais. Esa é a innovación social máis prometedora dun pacto social que move a confianza desde unha esfera dicotómica entre o público e o privado, cara a unha esfera tripartita, entre o público, o privado e mais o cívico.

A sociedade civil internacional materializouse baixo a forma de ONG, que serviron de interface entre ela e os outros actores do público e o privado. Pero non só foron elas as que se expresaron: as ONG moitas veces fixeron avinzas cos municipios, os investigadores e as empresas de pequeno tamaño.

Pasaron dunha militancia tradicional de oposición a unha militancia de «catálise», segundo Brian Hocking, baseada en proxectos específicos. Aínda que foran consideradas primeiramente como parte do proceso pero como unha pura coartada, de súpeto convertéronse en interlocutores importantes, con propostas de alternativas viables e sostibles, transformando así, de xeito positivo, a súa tradicional cultura de oposición.

Tamén deberon de pasar por un proceso interno de construción da confianza e de atención ás súas propias tensións: a sociedade civil non é uniforme, ten forzas progresistas e reaccionarias no seu seo, que teñen que chegar a un consenso mínimo. Tamén hai ONG de longa tradición na súa colaboración coa ONU, como AIECS/IAMCR, e outras ONG emerxentes sen tradición deste tipo, como APC (Association for Progressive Communication). O máis evidente no caso da diversidade cultural foi a resolución de diferenzas entre os grupos de artistas en favor da propiedade intelectual e os grupos de usuarios a prol doutras formas non propietarias de intercambio cultural.

Desde o punto de vista da cidadanía, o máis importante son os criterios de avaliación da eficacia da sociedade civil na expresión dos seus intereses. Segundo certos investigadores como Gaele Breton-Le Goff, hai catro criterios que destacan: a participación desde o principio no proceso de negociacións e non só na aplicación final; a función de contrapeso na negociación, con posibilidade de exercer presións; a coescritura dos textos oficiais, ademais da produción de textos propios; e a presenza forte na fase de implementación.

Eu engado outro criterio, que é a interface dos medios de comunicación. Tamén destaco catro criterios adicionais para avaliar este proceso de interface, tendo en conta a dimensión sociocognitivista dos bens relacionais e dos bens da experiencia, da construción da confianza e da reciprocidade: os efectos estrutu-

rantes das redes; a forza de reciprocidade dos lazos débiles; a territorialización e localización dos intercambios virtuais; e a capacidade de escandalizar.

Os efectos estruturantes das redes

A realidade da sociedade das redes quedou demostrada coa adecuación entre unha tecnoloxía de conexión e difusión, un grupo de actores heteroxéneos e a mobilización internacional para unha causa –a diversidade. A eficacia desta compatibilidade estrutural deulle lexitimidade á sociedade civil como representante dunha opinión pública mundial en desenvolvemento. Esta estratexia permitiu crear foros públicos deslocalizados, galvanizar as tropas nos momentos claves –particularmente durante as reunións preparatorias– e protestar con eficacia. Fixo posible a elaboración inmediata das avaliacións comúns das diversas etapas do proceso, con mobilizacións parciais cando resultaba necesario. Deu lugar á creación dunha morea de documentos, difíciles de tratar, tanto polos diplomáticos na ONU como nas capitais nacionais. Superáronse así os obstáculos propios dos foros tradicionais, situados en lugares internacionais como Xenebra, facilmente controlados polos corpos políticos e económicos constituídos.

A forza de reciprocidade dos lazos débiles

A sociedade civil acertou a sacar partido tamén da reciprocidade, cunha sinerxía entre a virtualidade e a realidade. O uso familiarizado polas listaxes de distribución así como o coñecemento ben comprendido polas posicións recíprocas duns e os outros elaborou un circuío de derivación que permitiu superar as formas tradicionais da recomendación e do clientelismo. Cando se precisaban expertos ou voluntarios competentes e representantes de certa minoría, referíase menos ao círculo dos partidarios que ao círculo máis afastado de relacións distantes, nun anonimato relativo propiciado polo intercambio nas redes dixitais.

A constitución dun capital simbólico moi forte para o conxunto da sociedade civil conseguiu-se por este tipo de mediación flexible. Nestes espazos de relación elásticos, de dimensións variables, sen continuidade territorial ou de clan, estableceuse unha forma de democracia que demostrou a forza do ben común e a capacidade de elevarse por riba das alianzas de clientela. Palabras clave como

«participación», «comunidade de acción» e «autonomía» (*empowerment*) penetraron así no vocabulario político, dándolle unha maior relevancia á función de contrapeso da sociedade civil.

A territorialización e localización dos intercambios virtuais

A sociedade civil foi un dos máis eficaces contrapesos cando se revelou como unha comunidade efectiva de resistencia, que foi quen de conectarse a redes pre-existentes. Os grupos máis dinámicos son os que lograron combinar unha forma de protesta clásica, en lugares físicos, cunha protesta viral, en lugares virtuais. As dúas, conxuntamente, crearon a impresión dunha gran capacidade internacional de mobilización, con alianzas formais e informais moi poderosas, cuxa visibilidade a través das redes lles impresionou aos sectores público e privado.

A estratexia da sociedade civil era dobre: restablecer a proximidade para mobilizar, e utilizar a mobilización de proximidade para influír na diplomacia internacional. Aplicouse a particularizar o debate na ONU para adaptalo ás circunstancias locais e facerlles sentir aos cidadáns a necesidade de que se implicasen. Aclarou localmente as decisións políticas e as súas incidencias lexislativas e humanas. Simetricamente, estes debates locais foron revertidos no debate global, sacando á luz problemas non anticipados, como a importancia da gobernanza de Internet para a diversidade cultural –previamente enfocada sobre os medios audiovisuais.

O efecto secundario inesperado, pero sen dúbida máis duradeiro a longo prazo, foi a repatriación de toda clase de ideas e prácticas do ámbito internacional ao local. Os grupos implicados no proceso volveron á casa con ideas rebuscadas no momento dos intercambios do Cumio e da Convención, coa intención de adaptalos ao seu propio espazo e ás necesidades da súa poboación. Estes son os beneficios colaterais desta conectividade reterritorializada a prol da colectividade.

A capacidade de escandalizar

A sociedade civil acadou unha grande autoridade moral e unha capacidade de crear a confianza entre os seus membros e con outros actores dos sectores público e privado. Tamén mostrou a súa responsabilidade na maneira de resistir a pre-

sión de estados autoritarios e de grupos de presión reaccionarios. Como carecían da opción de veto –contrariamente a outras situacións de «consociationalismo»–, conseguiron apoderarse da opción do escándalo público.

A eficacia do escándalo pasaba pola improvisación e a capacidade de crear a sorpresa, fora baixo a forma máis ou menos controlada do «happening» ou permitíndolles a certos subgrupos actuar nas marxes ou no límite da infracción e da violencia provocadora. Tamén pasou pola constitución dunha rede de acceso aos periodistas. A planificación de eventos escandalosos ten que incluír os medios de comunicación para obter resultados. O escándalo pode, en efecto, funcionar só por «simbiose conflictiva», segundo Todd Gitlin, un tipo de codependencia entre movementos militantes e gran prensa. Supón que os medios de comunicación lle proporcionan un enfoque específico a un grupo que o precisa, pero tamén que o grupo tome a súa distancia da prensa, que ten a súa propia axenda e non garante unha representación positiva da situación escandalosa, especialmente en países autoritarios.

Esta análise permite observar moitas tensións e formas de colaboración e resistencia entre os actores no proceso de gobernanza. Resulta que coexisten, polo menos, tres versións na competición da diversidade cultural, que implican varios niveis de cidadanía nun mundo multipolar: a diversidade cultural como balsa de emprego para a produción de industrias culturais –a rexión Europea e Asia–; a diversidade cultural como base da identidade local dos pobos indíxenas –a rexión de África e do mundo árabe–; a diversidade cultural como fundamento do desenvolvemento sostible –América Latina, unha visión compartida pola sociedade civil.

Non son mutuamente excluíntes estas visións, pero subliñan diferenzas en temporalidades e en velocidades na súa interpretación e implementación. Como resultado da evolución do terrorismo internacional, aparece outra versión da diversidade cultural, transversal a todas as outras, na miña opinión: a promoción da cultura da paz e a loita contra a inseguridade e a intolerancia.

OS DESAFÍOS DA IMPLEMENTACIÓN DA GOBERNANZA E OS RISCOS DA INSTRUMENTALIZACIÓN DA DIVERSIDADE CULTURAL

Dos catro criterios de Breton-Le Goff, tres verificáronse no proceso das negociacións internacionais. Só queda o da presenza na fase de implementación, que é unha fase actualmente en proceso.

A simbiose conflitiva

No proceso de gobernanza hai riscos de desmobilización, cando o proxecto de catálise remata. Resulta un proceso de alianzas temporais, de fidelidades limitadas, e a sociedade civil é un dos actores máis fráxiles. Está máis sometida ao risco de captura e de evaporación que os outros actores, máis poderosos e mellor financiados.

Nesta situación de negociación «quasi consociacionalista», a presenza da sociedade civil depende da boa vontade dos Estados. Esta presenza é paradoxal, pois a soberanía e a autoridade do Estado foron defendidas en moitas ocasións pola sociedade civil antes que polos mesmos Estados –abaixo o dominio do sector privado. Uns Estados están máis preparados para soste a sociedade civil que outros, segundo o nivel de madurez desta sociedade en cada territorio nacional. Certas rexións tamén están máis dispostas que outras –América Latina destaca en comparación con Europa e Asia.

A sociedade civil non eliminou a autoridade dos Estados –nin ese era o seu reto–, pero os corpos políticos teñen dificultades para imaxinar un proceso de decisión política compartida ou que vén desde a base. Aínda lles resulta difícil aceptar unha gobernanza en que a sociedade civil teña un papel de igualdade cos outros actores, con poderes como os de veto, por exemplo. Percíbense varias estratexias para conter ou controlar a sociedade civil, con certos Estados –de mediano tamaño– que queren unha maior participación e outros que se acomodan cunha participación limitada. A emerxencia dun cuarto actor nas negociacións, as OIG, é característica deste estado de dúbida normativa, pois elas son unha emanación dos dereitos dos Estados-Nación –nos que a sociedade civil só ten un papel tradicional de mero observador. En efecto, aínda que os textos do

Cumio e da Convención recoñecen o rol da sociedade civil, móstranse moi evasivos sobre o que significa concretamente o seu papel. O que si queda claro é que os Estados queren monopolizar o poder e a capacidade de crear normas sociais para a diversidade cultural.

Pero hai unha codependencia que se instala, da que poden xurdir procesos cuxos efectos secundarios non están previstos. En realidade, hai unha especie de «simbiose conflitiva» entre as OIG e as ONG porque se necesitan mutuamente, sobre todo na fase de implementación. As ONG establecen o contacto coa realidade do terreo, teñen acceso á poboación e poden informar verbo da evolución da diversidade en lugares recónditos ou en situacións novas. Así, nesta coevolución, a idea de reciprocidade pode materializarse máis na implementación que na deliberación.

Unha sociedade civil de esferículas para unha cidadanía de esferículas

O proceso de negociación da diversidade cultural resulta revelador das opcións abertas á democracia, na era postestatal. No cabe dúbida de que o efecto de conectividade pode crear un efecto de colectividade, pero en «esferículas» públicas, segundo Gitlin, máis que nunha esfera pública unificada, á Habermas. Non hai aínda unha masa crítica bastante importante como para crear unha cidadanía mundial, pero si existe comunicación entre comunidades dispersas con intereses comúns e unha idea do ben común universal, do interese xeral e da xustiza social. Os efectos estruturantes das redes danlle unha coherencia real a unha situación caótica na superficie.

Estas comunidades dispersas comparten certas características coa esfera pública á Habermas. Manteñen unha comunicación transversal, arredor do tema da diversidade cultural, e teñen establecido plans de acción rexionais e locais, alén das fronteiras dos Estados e dos modos de facer das institucións tradicionais. Tamén mantiveron nas súas listaxes de difusión a capacidade de debate contradictorio, que lles permite a estes grupos artellar a súa identidade e os seus obxectivos no contorno global. A súa capacidade de deliberación e de reciprocidade, aínda que tenue e fráxil, percíbese na implicación coas OIG e as negociacións actuais para unha acreditación que outorgue máis poderes que os da simple observación –como o poder de contribuír á coescritura de recomendacións.

É difícil avaliar a posibilidade de que estes debates e procesos cheguen alén dos dualismos clásicos entre os sectores público e privado, modelos comerciais e non propietarios, centro e periferia, e outros modos de pensar que non sexan polarizados. Pero as «esferículas» da sociedade civil seguen a expresarse, con dinámicas ás veces en oposición, en termos de adhesión ou negociación cos sectores público e privado. Hai trazos de alternativas variables para o futuro e perspectivas multipolares que indican a procura da escala de interacción óptima na esfera mundial.

CONCLUSIÓN

A mobilización actual da sociedade civil contribúe, só en parte, a un modelo de gobernanza mundial que axuda na creación de instrumentos normativos máis democráticos e inclusivos. No mellor dos casos, pode actuar como unha instancia de vixilancia e proximidade, mobilizando a cidadanía e creando confianza. A súa acción durable pode facer evolucionar as negociacións, pero, sen dúbida, apropiándose máis o proceso da diplomacia de proxecto, por incubación e impregnación sucesivas, nas fases posteriores, que non deixarán de sucederse no futuro.

Para que a mobilización poida transmitir os beneficios destas ricas experiencias de intercambio mundial, é imprescindible a educación da cidadanía. Na miña opinión, esta pasa por unha educación aos medios ampla e inclusiva, pois xa salientei o papel central dos medios de comunicación no proceso de negociación internacional. Como na primeira emenda do Bill of Rights nos Estados Unidos, que expón o principio do dereito á liberdade de expresión e de prensa, cómpre propor que a educación aos medios sexa prioritaria, pois sen ela non poden existir as outras formas de expresión, de transmisión e de educación –á cidadanía, aos dereitos humanos, ao desenvolvemento sostible, ao medio natural...

E esta educación aos medios ten que establecerse sobre a base de plataformas de multiactores, que non exclúen os usuarios nin os operadores. Trátase, xa que logo, dunha concepción da educación e do coñecemento que dura toda a vida, que non se limita a transmitir a información e a cultura científica e a instruír a

persoa moralmente, senón que reconstrúe interculturalmente o sentido da participación democrática e das súas accións pragmáticas. O seu currículo debe integrar a perspectiva sociocognitivista coas estratexias pertinentes, establecidas polos bens relacionais e os da experiencia. Tamén pode incorporarse ao proceso de deliberación e de reciprocidade, con prácticas semióticas que permiten establecer a confianza e accións pragmáticas baseadas nos criterios activistas de utilización dos medios de comunicación. Esta pedagogía cidadá pode preparar a riqueza do debate multicultural, coas discrepancias e os consensos que saen da contradición pero tamén a reciprocidade e a confianza que dela poden nacer. Iso non restrinxe necesariamente a identidade do individuo e do grupo, senón que abre un horizonte máis amplo de cooperación cultural e política para todos.

BIBLIOGRAFÍA

- ACHUGAR, H.: «Fin de siglo. Reflexiones desde la periferia», en H. HERLINGHAUS e M. WALTER (ed.): *Postmodernidad en la periferia. Enfoques latinoamericanos de la Nueva teoría cultural*, Berlin, Vervuert Verlag, 1998.
- APPADURAI, A.: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, U. of Minnesota P., 1996.
- BARBERO-MARTÍN, J.: «Nuevos mapas culturales de la integración y el desarrollo», en B. KLIKSBERG e L. TOMASSINI (ed.): *Capital social y cultura: claves estratégicas para el desarrollo*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2000.
- BECK, U.: *What Is Globalization?*, Cambridge, Polity Press, 1999.
- BHABHA, H.: *The location of culture*, London, Routledge, 1994.
- BHABHA, H.: *El lugar de la cultura*, Buenos Aires, Manantial, 2002.
- BRETON-LE GOFF, G.: *L'influence des Organisations Non Gouvernementales sur la négociation de quelques instruments internationaux*, Bruxelles, Bruylant, 2001.
- CASTELLS, M.: *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. La sociedad red*, vol. I, Madrid, Alianza, 1997.
- CASTELLS, M.: *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. Fin de milenio*, vol. III, Madrid, Alianza, 1998.
- CAVES, R.: *Creative Industries: Contracts Between Art and Commerce*, Boston, Harvard University Press, 1998.
- CUNNINGHAM, S.: «Popular Media as Public "Sphericules" for Diasporic Communities», en R. C. ALLEN e A. HILL (ed.): *The Television Studies Reader*, New York, Routledge, 2004, p. 151-161.
- DAMASIO, A.: *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*, New York, Grosset/Putnam, 1994.
- FESTENSTEIN, M.: *Negotiating diversity*, 2005.
- FOLEY, M. e B. EDWARDS: «The Paradox of Civil Society», *Journal of Democracy*, 7, 1996, p. 8-52.
- FRAU-MEIGS, D.: «Exception culturelle, politiques nationales et mondialisation: enjeux de démocratisation et de promotion du contemporain», *Quaderns del CAC*, 14, 2002, en 4 languages (www.audiosvisualcat.net).
- FRAU-MEIGS, D.: «Civil Society's involvement in the WSIS Process: Drafting the Alter-agenda», en J. SERVAES e N. CARPENTIER (ed.): *Deconstructing WSIS: Towards a Sustainable Agenda for the Future Information Society*, Bristol, Intellect Books, 2005.
- FRAU-MEIGS, D.: «On Research and the Role of NGOs in the WSIS Process», *The Journal of Information Technologies and International Development (ITID) and the Berkman Center for Internet & Society at Harvard Law School*, Special Issue on WSIS, 1, 3-4, Summer 2004, p. 103-107.
- FRAU-MEIGS, D.: «La Diversité culturelle est-elle l'avenir du service public?», *Média Morphoses*, hors série «Service Public», 2005, p. 173-181.
- FRAU-MEIGS, D.: *Qui a volé le 11 septembre? Information, journalisme et démocratie aux Etats-Unis*, Bruxelles e Paris, DeBoeck-Ina, 2006.
- GARCÍA CANCLINI, N.: *Culturas híbridadas. Estrategias para entrar y salir de la modernidad*, México, Grijalbo, 1989.
- GARNHAM, N.: «The Media and the Public Sphere», en GOLDING, MURDOCH e SCHLESINGER (ed.): *Communicating Politics*, New York, Holmes and Meier, 1986.

- GARRIGOU, A.: «Le scandale politique comme mobilisation», en F. CHAZEL (dir.): *Action collective et mouvements sociaux*, Paris, PUF, 1993, p. 183-191.
- GIDDENS, A.: *Consecuencias de la modernidad*, Madrid, Alianza, 1993.
- GITLIN, T.: «Public Sphere or Public Sphericules?», en T. LIEBES e J. CURRAN (ed.): *Media, Ritual and Identity*, London, Routledge, 1998, p. 175-202.
- GOURNAY, B.: *Exception culturelle et mondialisation*, Paris, Presses de Science PO, 2002.
- HABERMAS, J.: *L'espace public*, Paris, Payot, 1962.
- HABERMAS, J.: *L'espace public* (1962), DE LAUNAY (trad.), Paris, Payot, 1978.
- HALL, S.: «The local and the global: globalization and ethnicity», en *Culture, Globalization and the World system*, London, Macmillan, 1990.
- HARRISON, L. E. e S. P. HUNTINGTON: *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, New York, Basic Books, 2000.
- HERMAN, E. S. e R. MCCHESENEY: *The Global Media. The New Missionaries of Corporate Capitalism*, London, Cassell, 1997.
- HILBERT, M. (ed.): *Estrategias nacionales para la sociedad de la información en América Latina y el Caribe*, Chile, ECLAC, 2002.
- HOCKING, B. e J. MELISSEN (ed.): *Innovation in Diplomatic Practice*, New York, St-Martin's Press, 1999, p. 31-33.
- ION, J.: «L'évolution des formes de l'engagement public», en P. PERRINEAU (ed.): *L'engagement politique, déclin ou mutation?*, Paris, Presses de la Fondation des Sciences Politiques, 1994.
- JAMESON, F.: *El postmodernismo o la lógica cultural del capitalismo avanzado*, Barcelona, Paidós, 1995.
- KING, A. D. (ed.): *Culture, Globalization and the World System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, U. of Minnesota P., 1997.
- LASH, S.: *Another modernity*, London, Routledge, 1999.
- LEDoux, J. E.: *The Emotional Brain*, New York, Simon & Schuster, 1996.
- LJPHART, A.: «Constitutional design for divided societies», *Journal of Democracy*, 15, 2, 2004, p. 96-109.
- LÓPEZ GARCÍA, A.: *En medio de los medios*, Zaragoza, Prames, 1998.
- LULL, J.: «The push and pull of global culture», en J. CURRAN e D. MORLEY (ed.): *Media and cultural theory*, London, Routledge, 2006.
- LULL, J. e S. HINERMAN (ed.): *Media Scandals*, New York, Columbia UP, 1997.
- MATO, D.: *Crítica de la modernidad, globalización y construcción de identidades*, Caracas, UCV, 1995.
- MATTELART, A.: *La mundialización de la comunicación*, Barcelona, Paidós, 1998.
- MCCHESENEY, R.: *Rich Media Poor Democracy. Communication Politics in Dubious Times*, Chicago, U. of Illinois Press, 1999.
- MELUCCI, A.: *Acción colectiva, vida cotidiana y democracia*, México, Centro de Estudios Sociológicos, 1999.
- MIGNOT-LEFEBVRE, Y.: *Communication et autonomie. Audiovisuel, Technologies de l'information et changement social*, Paris, L'harmattan, 2006.
- MINC, A.: *La nueva Edad media*, Madrid, Temas de Hoy, 1994.
- MORLEY, D.: «Cultural Transformations: The Politics of Resistance», en H. DAVIS e P. WALTON (ed.): *Language, Image, Media*, Oxford, Blackwell, 1983.
- PASQUALE, F.: «Toward an Ecology of Intellectual Property: Lessons from Environmental Economics for Valuing Copyright's Commons», *Yale Journal of Law and Technology*, Spring, 2006, p. 78-136.

- PUGNO, M.: *The happiness paradox: a formal explanation from psycho-economics*, Online: http://www.performancetrading.it/Documents/MpHappiness/MpH_Index.htm, 2005.
- QUARTZ, S. R.: «The Constructivist Brain», *Trends in Cognitive Sciences*, 3, 2, 1999, p. 48-57.
- QUARTZ, S. R. e T. S. SEJNOWSKI: *Liars, lovers and Heroes. What the new brainscience reveals about how we become who we are*, New York, Harper and Collins, 2002.
- ROCCO, R.: «Reformulando las construcciones postmodernas de la diferencia. Espacios subalternos, poder y ciudadanía», en F. SELGAS e J. MONLEAN (ed.): *Retos de la postmodernidad*, Madrid, Trotta, 1999.
- SCHILLER, H.: *Living in the number One Country*, New York, Seven Stories Press, 2000.
- SCHLESINGER, P.: «National Identity», *Social Science Information*, 26, 2, 1987.
- TOMASELLO, M.: *The cultural origins of human cognition*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
- TORO, A. DE e F. DE TORO (ed.): *El debate de la postcolonialidad en Latinoamérica. Una postmodernidad periférica o cambio de paradigma en el pensamiento latinoamericano*, Madrid, Iberoamericana, 1999.
- TRAUOGOTT, M. (ed.): *Repertoires and cycles of collective action*, Durham, Duke UP, 1995.
- UHLANER, C.: «Relational Goods and Participation: Incorporating Sociability into a Theory of Rational Action», *Public Choice*, 62, 1989, p. 253-285.
- UNESCO: *Conférence intergouvernementale de Stockholm sur les politiques culturelles pour le développement. Rapport final*, Paris, UNESCO, 1998.
- UNESCO: *La culture, une marchandise pas comme les autres? Document final*, Paris, UNESCO, 1999.
- VARIAN, H. e C. SHAPIRO: *Information Rules: A Strategic Guide to the Network Economy*, Boston, Harvard Business School Press, 1998.
- VEDEL, T.: «La gouvernance des réseaux mondiaux de communication», *Politique et Sociétés*, 18, 2, 1999, p. 9-36.
- WAGNER, D. R.: «The Keepers of the Gates: Intellectual Property, Antitrust, and the Regulatory Implications of Systems Technology», *Hastings Law Review*, 51, 2000, p. 1073-1096.
- WELLMAN, B. et al.: «The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism», *Journal of Computer-Mediated Communication*, 8, 3, abril, 2003.
- WIEVIORKA, M.: *La démocratie à l'épreuve. Nationalisme, Populisme, Ethnicité*, Paris, La Découverte, 1993.